

УДК 725.13

**В.В.Перевалова,**  
*провідний архітектор Міської вільної проєкції*

## **СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ТЕОРИТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЩОДО ФОРМУВАННЯ УРЯДОВИХ КОМПЛЕКСІВ**

Анотація: у статті представлений моніторинг напрямлень існуючих теоретичних досліджень з питань розпланування та забудови урядових комплексів. Дослідження розглядаються із позиції системного підходу, за його вісьмома аспектами (за А.Чандлером). Ціль – виявити слабкі місця у теоретичному вивченні з цього питання.

Ключові слова: урядові установи державного рівня, адміністративне угруповання, функціонально-спрямований елемент, вузловий район, ідеологічна детермінація.

Група будівель, до якої належать урядові установи представляє важливу частину функціональних процесів міста, тому вона завжди суттєво впливала на формування його структури.

Коли мова іде про урядові установи, то потрібно пам'ятати, що їх функції простягаються за рамки не тільки міста, а і усієї країни. До таких установ більш жорсткі вимоги щодо проектування та розміщення.

Столиця – від ст.-слав. столъ, стол в старому значенні «престол», від давньо-руськ. столъ «стол, престол, сидение», використовується як символ чогось випереджаючого, культурного, надихаючого, місце скупчення чогось чи когось. [8] Столиця - головне місто держави, або адміністративного угруповання (області, краю, автономної республіки, провінції, штату, департаменту), в якому, як належне розміщуються усі вищі органи влади і управління (резиденція голови держави (території), парламенту, центральні міністерства та відомства, Верховний суд. [14]

В системі населених місць, місто, що має урядовий комплекс, тобто - є столичним, відіграє стратегічне значення. Звичайно, що у такій важливій галузі велось багато досліджень і формувалася теоретична база з питань розбудови столичних міст, а також з планувальних аспектів урядових установ.

Кожна країна має свою столицю, таку, що історично склалася або заново збудовану, також місто – живий організм, він розвивається у просторі і часі, тому з'явилася необхідність в системному підході [19, 20] до розбудови і планування урядових комплексів в структурі столичних міст. Отже, звернемося спочатку до системно-елементного або системно-комплексного аспекту системного підходу, який повинен дати змогу виявити елементи, що складають

систему до якої входить об'єкт досліджень, предметні компоненти (потреби), процеси, ідейність.

На рівні регіонального планування проблеми торкався Ю.М. Білоконь у своїй методичній роботі з типології містобудівних об'єктів [3]. На основі його класифікації за ступеневою і структурною типологією районів в умовах України – столичні міста відносяться до функціонально-спрямованих, функціональних елементів, що є частиною групи адміністративних районів і є – вузловими. В них, як правило, більш динамічні кількісні показники за антропогенними ознаками: рівень і темп розвитку економіки, рівень урбанізації, щільність населення, населених місць та транспортної мережи. Регіон, де розміщується столичне місто найчастіше розвивається швидкими темпами, тут на допомогу приходить концепція вузлового району. Вона базується на принципі функціональної і структурно-планувальної єдності міста-центру і прилеглого району. Наприклад, за класифікацією областей України за показниками урбанізації та концентрації населення Київ належить до I групи, тобто тут концентрується 170-270 чол/км кв., з них 65%-міського населення. Навколо столичних міст найчастіше розвивається радіальна густа транспортна структура, а саме столичне місто має радіус впливу 70-80км від свого центру.

“Столичні міста мають особливі функції адміністративно-політичного і господарського керівництва державою. Їм притаманні історичні передумови розвитку, пов'язані з появою і становленням державності, позначені національною ідеєю. Столиці мають найвищий науково-промисловий та соціально-культурний рівень розвитку, інтенсивний рівень життя. Вони – є еталоном для інших міст регіону. Усі столичні міста використовують оточуючі території як зовнішній елемент загальної планувальної структури. Іде маятникова міграція населення, а також переселення до центру і навпаки до периферічних районів, виходячі з бажання покращити природні умови життя.”[4].

Системно-історичний аспект повинен дозволити виявити умови у часі при яких з'явився об'єкт досліджень, тобто урядовий комплекс, етапи його становлення, сучасний стан і можливі варіанти його розвитку. Цих питань торкався у своїх працях вчені, що розглядали містобудівні процеси протягом їх історичного розвитку. Авторами таких праць є – А.В. Бунін, Т.Ф. Саваренська, М.Г. Круглова, В.А. Лавров, це роботи з розвитку планувальної структури міст, що історично склалися, містобудування ХХ ст, а також історії української архітектури та загальної історії архітектури. [5], [6], [7], [10], [11]. У цих фундаментальних працях прослідковується розвиток міста від початку його існування. Місто-столиця підлягало протягом віків багатьом змінам у зв'язку з ідеологічними, соціальними та політичними умовами. Змінювались і урядові

установи. Більш-менш наближений до сучасного вигляд столиці набули на межі феодалізму і епохи відродження, коли людина перейшла від натурального господарства до поняття “ринкових відносин”. Столичне місто має орган самоуправління на рівні міста і орган управління державою. Структура столичного міста варіювалась в залежності від релігійних, політичних і соціальних факторів але головними його частинами завжди залишався палац – місце управління державою, ратуша – управління столицею, ринкова площа – місце громадських зборів. Ця структура цітко читається в містах, що мають глибоку історію.

Отже, розглядаючи історичну спадщину міст-столиць ми торкаємось системно-комунікаційного аспекту системного підходу питань вирішення урядових комплексів, тобто виявляються зв'язки данного об'єкту з іншими об'єктами, що складають структуру міста-столиці. Історичний аналіз також дозволяє створити уявлення про системно-структурний аспект, що містить внутрішні зв'язки в залежності між елементами даної системи, що дозволяють отримати уявлення про внутрішню організацію об'єкту дослідження.

Перейдемо до системно-інтеграційного аспекту, що виявляє сукупність якостей системи організації об'єкту, що забезпечує його цілісність і особливості. Аналіз закономірностей побудови історичних урядових комплексів займалися І. Бондаренко, І. Желтовський, М.Круглова, Н.М. Шебек. Більшість історичносформованих міст побудовані на основі симетрії відносно храму, палацу, площі, тощо. Під час забудови урядових комплексів використовувались усі види симетрії – центральна, симетрія повороту, дзеркальна, переносу, сітчастих упаковок, гвинтова. Протягом часу масштаб у міському будівництві використовувався, як інструмент впливу на підсвідомість людини, щоб пригнічувати її або навпаки, в залежності від політичних чи релігійних міркувань. “Середньоазійські зодчі XV-XVIIст. виробили загальні прийоми побудови архітектурних ансамблів. Сутність їх полягала у наслідування певних правил розміщення будинків і просторів навколо композиційного центру. Нові споруди додавалися шляхом використання однакових прийомів.” [17] Форма вихідного простору перетворювалась на її подібну, але більшу за розмірами. У Франції XVIIст. – планувальні вісі почали використовуватись у якості стрижневих вісей композиції міста. Ця тенденція чітко просліджується і в наш час, коли згадати планування району Дефанс, що розташований по так званій “лінії французького абсолютизму” – Тронна зала Версалью - площа Зірки - Міністерство транспорту, Дефанс. “Головні планувальні вісі міст Рим, Париж, а також комплекс Версалью пов'язані розмірним рядом ладом, схожими пропорційними співвідношеннями на основі іслівих рядів золотого перетину (1.618)” [18] Тобто композиційні

закономірності, що використовувались в ансамблевому зодчестві протягом історії актуальні і тепер.

Що до питань забудови історичних міст, їх торкаються декілька авторів. Принципи та методи організації об'ємно-просторової композиції забудови історичних міст із використанням засобів прикладної інформатики розглядаються у дисертаційній роботі Урінбаєвої М.Б. Багато столичних міст мають велику історичну спадщину, тому і урядові комплекси в них потрібно розглядати як частину існуючої системи. За висновками дисертаційної роботи, у таких містах об'ємно-планувальна композиція предсталає собою багаторівневу систему, провідну роль в системі планувальної структури історичного центру грає загальноміський рівень сприятливості. “При створенні урядового комплексу в місці, що історично склалося потрібно в першу чергу звернути увагу на стильову характеристику, об'ємно-просторове рішення пам'яток; характеристик абрису забудови; архітектурні форми; панорамно-силуетні; масштабні віношення пам'яток до забудови (планування модулів, що визначають ці співвідношення); визначення видових точок. Основні композиційні вісі можливо виявити у лінійно-розвинутому громадському центрі, ядрі, мережах вулиць міського значення, як головних елементів ієрархічної системи сприйняття, у мережах променевих відгалужень вулиць шляхом створення необхідної повноти функціонального набору.” [13]

Часто-густо місце розташування урядового комплексу – це великий громадський центр міста. Проблематикою формування громадських центрів у великих містах УССР займався Орехов Б.В. У своїх роботах він розглядає 6 груп закладів, що входять до громадських центрів, з них група “В” – адміністративний центр, який, на його думку, повинен складатися:

“ партийных учреждений, объединенных по принципу функциональной однородности, учреждений комсомольских и профсоюзных организаций, финансовых учреждений, правовых, учреждений печати, радио, телевидения, коммунально-хозяйственных учреждений, проектов организаций, научно-исследовательских центров”. Автор вважає, що створення єдиного громадського центру вирішує транспортні проблеми міст, допомагає раціоналізувати використання ресурсів міста, розділити транспортні і пішохідні потоки навколо ядра міста, сприяє комплексному розміщенню громадських будівель міста, що дає змогу уніфікованого будівництва, передбачити розвиток громадського центру міста. Дослідження з цього питання проводилися 1967р. На теперішній час склад груп будівель, що повинні входити до громадського центру дещо змінився, але основні висновки актуальні і тепер. [11], [12]

Протилежні думки щодо використання пам'яток архітектури у сучасних потребах можна зустріти у дисертаційних роботах Харуд Мурада на прикладі

Йорданії та Заварової О.В. у період УССР. Автор роботи по Йорданії стверджує, що багато ансамблів використовуються, як державні установи, хоча функції їх тепер дещо різняться від попередньо закладених, притримується думки, що такі установи потрібно перенести, а будівлі віднести до пам'яток архітектури і використовувати як музеї. [15] У дослідженнях Заварової О.В. навпаки панує думка, що тільки завдяки прилаштуванню пам'ятників архітектури під соціальні чи громадські потреби – це вихід для їх збереження.[9]

Проблеми сучасного інтенсивного розвитку громадських центрів на пострадянському просторі сформульовані у роботах Черкеса Б.В. [16] Громадські центри столичних міст визначаються, як об'єкти, що демонструють вплив ідеологічної детермінації (особливо в період тоталітаризму). Важливими факторами впливу на громадські центри є – історичні, суспільні, релігійні та культурні. У роботі приведені основні риси, що використовуються під час тоталітарного режиму у містобудуванні:

“створення великих громадських центрів на основі композиційних вісей симетричних планувальних структур; використання пам'яток містобудівної історії та архітектури для створення національної ідентичності у нових архітектурних формах, або їх нищення, якщо суперечать ідеології; використання великих споруд. Ця тематика дуже актуальна і тепер, тому, що країни пострадянського простору мають досить схожу між собою архітектурну спадщину, а у тоталітарних країнах продовжується така практика формування урядових комплексів. Також проблеми архітектурно-художньої виразності і монументальності громадських будівель розглянуті в дисертаційній роботі Александрова Янчо Цветкова. У роботі основною думкою є – архітектура громадських центрів повинна виражати соціальні потреби і існуючу ідеологію, а також надаються прийоми для створення монументального образу. [1]

Підведемо підсумки, проблема урядових комплексів фігурувала у багатьох дослідженнях, але досліджень за комплексним підходом так і не набула. Деякі аспекти комплексного підходу оглянуті певною мірою, а деяких теоретичні дослідження майже не торкнулися:

- системно-елементний, системно-комплексний аспект (виявлення елементів, що складають систему) формування урядових комплексів столичних міст – є найбільш дослідженим на регіональному рівні;
- системно-структурний аспект виявлення внутрішніх зв'язків і залежностей, що дозволяють отримати данні про внутрішню організацію урядових комплексів, розглядався лише на історичних прикладах комплексів, що вже не виконують свою функцію;

- системно-функціональний аспект урядових комплексів у існуючих дослідженнях досить застарілий, а нові дослідження з цього питання не проводились;

- системно-цільовий аспект, необхідність наукового виявлення цілей дослідження, їх взаємодії між собою для розбудови урядових комплексів у існуючих теоретичних дослідженнях не роздивлявся;

- системно-ресурсний аспект (який міститься у виявленні ресурсів для вирішення поставлених цілей дослідження) не досліджувався, оскільки цілових досліджень з цього питання не проводилось;

- системно-інтеграційний аспект, що складається із сукупності якостей системи, з якої складається об'єкт і забезпечує її цілісність, розглянутий за такими питаннями: територіальна і композиційна організація урядових комплексів, що історично склалися; вплив ідеології на громадські центри; вирішення питань архітектурної спадщини; архітектурно-художня виразність і монументальність громадських будівель; об'ємно-планувальна організація окремих частин урядового комплексу;

- системно-комунікаційний аспект (виявляє зовнішні зв'язки об'єкту із зовнішнім середовищем) є – також більш дослідженим за історичними прикладами та на рівні регіонального містобудування;

- системно-історичний аспект – є найбільш досліджуваний, тому, що столичне місто історично складене в першу чергу починалося з урядового комплексу, він формував саме місто.

Отже бачимо, що за системним підходом до розбудови урядових комплексів, багато аспектів в теоретичних дослідженнях не роздивлялися, деякі не оглянуті належним чином, а також більшість досліджень, що стосуються цього питання – застарілі. Все що не достатньо досліджений зміст поняття урядовий комплекс, типологія урядових будівель. У дослідженнях не достатньо розкрито місце нових урядових комплексів у розплануванні сучасних міст. Зважаючи на все вище згадане, можна зробити висновок, що питання принципів розпланування та забудови урядових комплексів системно не досліджувалось і потребує повного системного підходу до його вивчення.

#### Література

1. Александров Янчо Цветков. Архитектурно-художественная выразительность и монументальность общественных зданий. К.: КНУБА. – 1968р. – 174с.
2. Н.В.Баранов, А.В.Бунин, В.В.Болшаков. Всеобщая история архитектуры в 12 томах. – Т.9. Л.-М.: Изд-во литературы по строительству, 1971.- 654с.

3. Білоконь Ю.М. Типологія містобудівних об'єктів – К.: Укрархбудінформ, 2001, 68с, іл.-22.
4. Білоконь Ю.М. Регіональне планування / Навчальний посібник – К.: Укрархбудінформ, 2001-105с.
5. Бунин А.В., Круглова М.Г. Архитектура городских ансамблей: Ренессанс/ Академия коммун. хоз-ва. –М. Изд-во Всес. Академия архитектуры, 1935. 213с.
6. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства: В 2т.- Т.2: Градостроительство рабовладельческого строя и феодализм – 2-е изд. – М.: Стройиздат, 1979. – 421с.
7. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства: В 2т.- Т.2: Градостроительство XX в. В странах капиталистического мира – 2-е изд. – М.: Стройиздат, 1979. – 421с.
8. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев. Дипломатический словарь. - Т.2. М.: Изд-во Наука. – 1954г.- 670с.
9. Заварзина Е.В. Основные принципы и методика проектирования и приспособления памятников архитектуры для современных функций. Дисертаційна робота. К.: КНУБА. – 1975. – 175с.
10. Лавров В.А. Развитие планировочной структуры исторически сложившихся городов. – М.: Стройиздат, 1977.- 176с.
11. Б.В. Орехов. Формирование общественных центров в больших городах СССР. Дисертаційна робота. – К.: КНУБА. 1967.- 185с.
12. Б.В. Орехов. К вопросу организации общественных центров. Сб. Планировка городов. Изд-во. Будівельник. – К.: 1966р. – 166с.
13. Урінбаева М.Б. Принципи та методи організації об'ємно-просторової композиції забудови історичних міст із використанням засобів прикладної інформатики. Дисертаційна робота.- К.: КНУБА. 1995.- 192с.
14. В. Речицкий. Свобода и государство. – Т 4(36). Х.: Изд-во Фолио. Харьковская правозащитная группа. - 1995г. – 780с.
15. Харуд Мурад. Охорона та використання пам'яток архітектури на прикладі Йорданії в міському та районному плануванні. Дисертаційна робота. К.: КНУБА. 1998.-183с.
16. Черкес Б.В. Національна ідентичність в архітектурі громадських центрів столичних міст в умовах ідеологічної детермінації. Докторська робота. К.: КНУБА – 2006р. – 198с.
17. Шебек Н.М. Принципи пропорціювання композиції міського плану. Дисертаційна робота. К.: КНУБА. – 1994р. – 195с.
18. Шебек Н.М. Гармонізація планувального розвитку міста. Монографія. – К.: Вид-во “Основа”, 2008. – 213с.

19. Константинов Ф.В. Философская энциклопедия. Том 4. М.: “Советская энциклопедия”, 1956. – 596с.

20. <http://ru.wikipedia.org>

#### Аннотация

В статье представлен мониторинг направлений существующих теоретических исследований по вопросам планирования и застройки правительственных комплексов. Исследования рассматриваются с позиции системного подхода по его восьми аспектам (по А.Чандлеру). Цель – выявление слабых мест в теоретическом изучении данного вопроса.

Ключевые слова: правительственные учреждения государственного уровня, административное группирование, функционально-направленный элемент, узловой район, идеологическая детерминация.

#### Annotation

This article presents the monitoring of direction of existing theoretical research concerning planning and construction of government facilities. Research is viewed from a systematic approach by its eight aspects (A. Chandler). The goal is detection of weak points in theoretical analysis of the current problem.

Key words: state government institutions, administrative grouping, functionally-oriented element, focal region, ideological determination.